

Den krokiga vägen till Mosfilmovskaja

MATS CARLSSON LÉNART, *frilansjournalist*

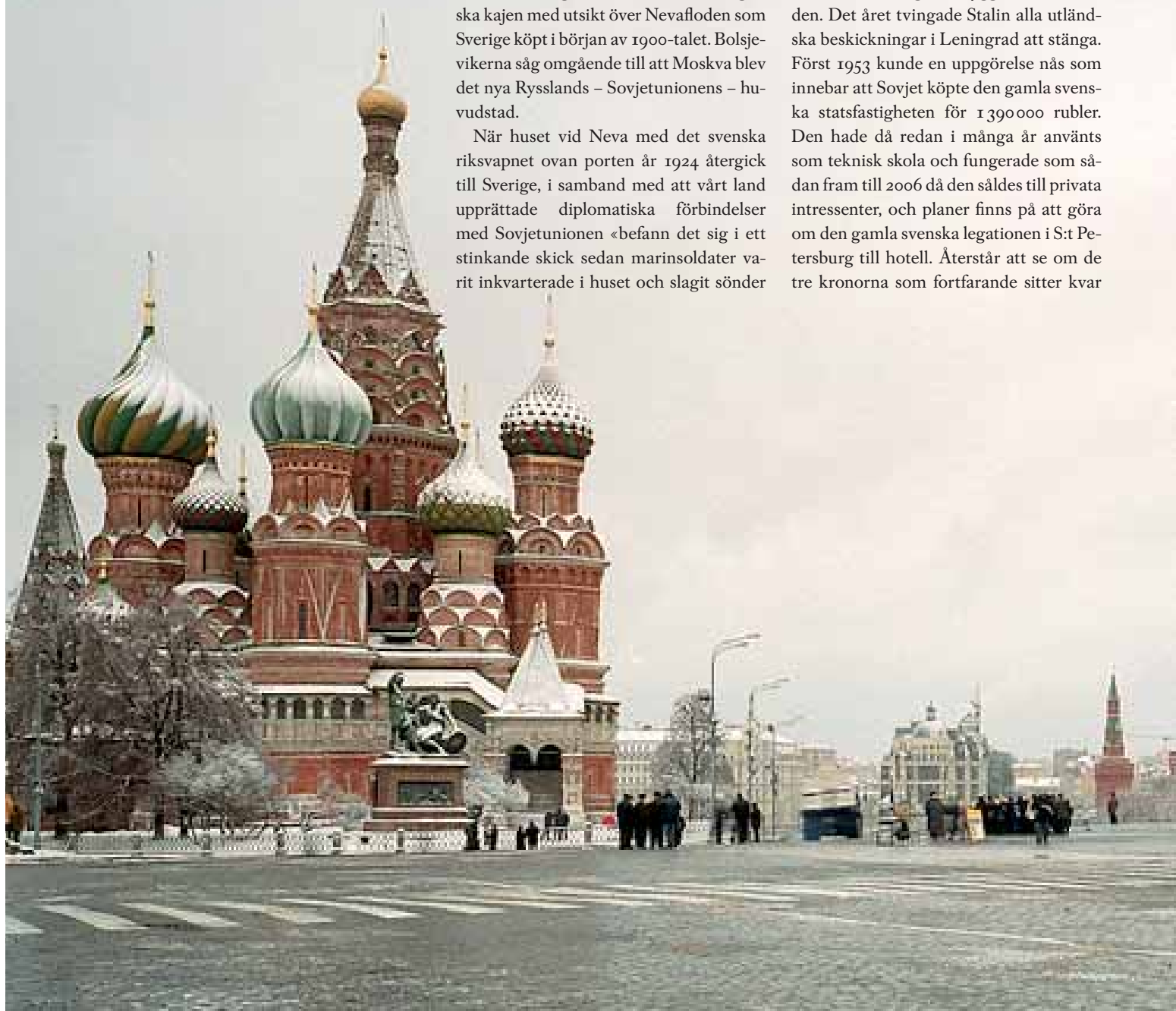
Det tog närmare 50 år innan Sveriges dröm om en egen ambassad i Moskva kunde förverkligas. År 1960 var allt klart för byggstart på en drömtomt med utsikt över hela Moskva tills Sovjet en dag plötsligt stoppade hela projektet. Först 12 år senare kunde ambassaden invigas – på en annan tomt.

I SAMBAND MED ryska revolutionen 1918 bröt Sverige de diplomatiska förbindelserna med Ryssland och de svenska diplomaterna (bland andra den senare så kände radiomannen Sven Jerring) lämnade dåvarande Petrograd och det hus vid Engelska kajen med utsikt över Nevafloden som Sverige köpt i början av 1900-talet. Bolsjevikerna såg omgående till att Moskva blev det nya Rysslands – Sovjetunionens – huvudstad.

När huset vid Neva med det svenska riksvapnet ovan porten år 1924 återgick till Sverige, i samband med att vårt land upprättade diplomatiska förbindelser med Sovjetunionen «befann det sig i ett stinkande skick sedan marinsoldater varit inkvarterade i huset och slagit sönder

klosetterna och fyllt ledningarna med al-lehanda orenlighet». Så beskrevs läget av C. G. von Heidenstam som då var Sveriges chargé d'affaires i Sovjetunionen.

Fram till 1938 fanns Sveriges generalkonsulat i Leningrad i byggnaden vid floden. Det året tvingade Stalin alla utländska beskickningar i Leningrad att stänga. Först 1953 kunde en uppgörelse nås som innebar att Sovjet köpte den gamla svenska statsfastigheten för 1390000 rubler. Den hade då redan i många år använts som teknisk skola och fungerade som sådan fram till 2006 då den såldes till privata intressenter, och planer finns på att göra om den gamla svenska legationen i S:t Petersburg till hotell. Återstår att se om de tre kronorna som fortfarande sitter kvar

ovan porten kommer att överleva denna förvandling.

SVERIGE FÖRST

Moskva hade alltså 1918 blivit Rysslands och hela Sovjetunionens huvudstad. Men det hade den varit även tidigare, i flera hundra år – fram till 1712 då S:t Petersburg blev huvudstad. Sverige upprättade redan 1631 en permanent beskickning i Moskva – den förste ambassadören hette Johan Möller. Detta lär ha varit den första ständiga utländska beskickningen i Moskva. Ambassaden låg i det som kallades Svenska gården och som redan i början av 1600-talet upplåtits av tsaren till svenska köpmän, ett slags handelsrepresentation.

Johan Möller dog dock redan året efter

Huset på Vorovskigatan var byggt på 1890-talet och hade tidigare huserat Vatikanens beskickning i Moskva.

han tillträtt och efterträddes som Sveriges sändebud av sin änka, Cathrina Stopius Möller, som sägs ha varit inte bara Sveriges första kvinnliga diplomat utan även den första kvinnan i världen med ett formellt diplomatiskt uppdrag. Men år 1634 plundrades och brändes det svenska residenset vid Tverskajagatan i Moskva på order av den ryske storfursten. Cathrina Möller berättade att det var med nöd och näppe hon undgick att bli dödad.

HUS ETT STENKAST FRÅN KREML

Sedan dröjde det en bit in på 1900-talet innan Sverige på nytt blev representerat av yrkesdiplomater i Moskva. I december 1916 stationerades den 33-årige Claes Asker som generalkonsul i Moskva och för Sveriges räkning förvärvade han en fastighet på gatan Brussovskij Pereulok, endast ett par kvarter från Kreml. I huset inrymdes både konsulatets kansli och generalkonsulns residens. Claes Asker hade som ung tjänstgjort i Kinas sjö tullmyndighet och efter en karriär inom Separators

bolag i olika länder anställdes som svensk handelsattaché i Petrograd 1914.

Askers tid i Moskva blev dock kort – han tvingades fly med sin familj i samband med revolutionen och återvände 1918 till Sverige i en liten fiskebåt över Östersjön. Asker arbetade sedan en tid vid Sveriges ambassad i Kristiania där han avled 1919, bara 36 år gammal.

PROVISORISK AMBASSAD

År 1924 hade tiden läkt en del sår och diplomatiska förbindelser upprättades mellan Sverige och Sovjetunionen. En handfull svenska diplomater under C.G. von Heidenstam sändes ut från Stockholm för att upprätta ambassad i Moskva.

Diplomaterna fann huset på Brussovskijgatan i bedrövligt skick; Sovjet hade konfiskerat byggnaden och vägrade lämna tillbaka den till sina svenska ägare. Sverige tvingades i stället betala hyra till sovjetiska staten och dessutom var huset plundrat på ursprunglig inredning. Den förre generalkonsuln Askers bohag var

borta och dessutom var huset alldeles för litet för en svensk ambassad i en världsmakt.

Därför fick Sverige senare samma år, av den sovjetiska fastighetsmyndigheten Burobin, även hyra ett något större hus på Vorovskigatan 44 som tidigare huserat Vatikanens beskickning i Moskva. Denna jugendbyggnad skulle komma att vara hjärtat i den svenska moskvaambassaden i nästan 50 år, en period fylld av lokal- och bostadsproblem för den svenska beskickningen och dess personal.

Huset på Vorovskigatan 44 hade byggts av en industrimagnat åt sin älskarinna på 1890-talet, och bland annat försetts med en väldig venusstaty på ett av taktornen.

– Det sades att eftersom magnaten var medveten om att kärleken var ett övergående fenomen byggdes huset mycket snabbt, alltför snabbt, säger Sverker Åström, välkänd diplomat som tjänstgjorde som attaché i Moskva 1940–43.

Med tanke på alla reparationer, läckage och andra problem som drabbade huset

på Vorovskigatan låg det förmodligen något i det. Vilhelm Assarsson, ambassadör i Moskva under andra världskriget, skriver i sin bok *I skuggan av Stalin* att när han anlände till staden i mitten av februari 1940 hade venusstatyn, som var av bly, sjunkit rakt genom taket men att det knappast var en skönhetsförlust.

Vorovskihuset användes som ambassadens kansli och ambassadörens residens medan den övriga utsända personalen bodde i Brussovskijhuset som låg närmare Kreml.

– I källaren på Brussovskij bodde jag i ett år tillsammans med en massa kackerlackor, minns Sverker Åström, nu 93 år gammal.

GRUTS FÖRSLAG

Redan i mitten av 1920-talet började diskussionerna om att få till en rejäl och fräsch svensk ambassadbyggnad i Moskva. Ett förslag som Byggnadsstyrelsen och UD hade uppe var nytt hus på Brussovskijtomten. En av den tidens största svenska arkitekter, Torben Grut, som just svarat för ombyggnaden av Sveriges ambassad i Helsingfors, anlätades och tog fram ett förslag till ett nytt hus. Fastigheten ansågs då av Sverige fortfarande som svensk egendom. Sverige kunde dock tänka sig att även lämna sitt gamla hus vid Neva i Petrograd mot att definitivt återfå ägandet av Brussovskijtomten. Parallellt hade Sovjet i Stockholm planer på att bygga en ambassad på Tysta gatan i närheten av Karlaplan på Östermalm där Sovjets inofficielle representant i Sverige, Lenins vän Vorovskij, förhandlade om att få köpa en markbit kallad Urmakarens tomt.

Men det blev ingenting. De sovjetiska planerna för Tysta gatan i Stockholm stoppades och förhandlingarna om Brussovskij i Moskva rann ut i sanden. Andra tomter längre bort från Kreml erbjöds på 99-årigt arrende men Sverige tackade nej. Både för att tomterna inte ansågs tillräckligt bra och för att det var svårt att uppskatta kostnaderna. Den kända svenska firman Kreuger & Toll tillfrågades om de kunde lämna offert på en ambassad i Moskva men svaret blev att läget i Sovjet var sådant att det endast var möjligt att bygga på löpande räkning.

I januari 1926 ramlade taket ner i det rum på Brussovskij där den unge ambassadsekreteraren Staffan Söderblom (son till dåvarande ärkebiskopen Nathan Söderblom) bodde. Ambassadör von Heidenstam tvingades lägga en hel del tid på

att gräla med det sovjetiska utrikeskommissariatet för att Söderblom skulle slippa ligga under bar himmel i den smällkalla moskvavintern. Grälet slutade med att den uttyrande myndigheten, Burobin, nötdorftigt reparerade taket.

KASSASKÅP I SÄNGKAMMAREN

Ganska snabbt visade det sig alltså att även de hyrda lokalerna på Vorovski var dåliga och relativt snart blev de också för små. Ambassadören fick ständigt försöka använda sitt kontaktnät för att möjligen kunna hitta lägenheter att hyra åt sin personal. Alla i den svenska beskickningspersonalen bodde trångt. Kombinerade sov- och arbetsrum var vanliga. Militärattachéerna hade inga rum på ambassaden utan tvingades sköta sin känsliga verksamhet hemifrån bostaden. Överste Engelbrekt Flodström som var stationerad i Moskva under två perioder på 1940- och 50-talen beklagade sina bostadsförhållanden i ett brev till Försvarsstaben 1941: «Kassaskåpet står i sängkammaren, vilken är av den storleksordningen att två personer endast med stor svårighet kunna kläda sig samtidigt».

Flodström bodde då med hustru och son i en lägenhet på Vorovskigatan 52 som svenska staten lyckats få hyra av ASEA några år tidigare. Boytan var 33 kvadratmeter fördelade på kokvrå och tre små rum: sovrum med skrivbord och kassaskåp, vardagsrum samt i tredje rummet

bostad och skrivbord för militärattachéns biträde.

Militärattachéernas svåra arbets- och bostadsförhållanden löstes i och med inköpet av villan Rossolimo på våren 1941 men i övrigt fanns moskvaambassadens problem kvar. Ambassadör Vilhelm Assarsson var trots att han var fullt upptagen med det pågående världskriget aktiv i frågan och gick på lediga stunder runt i Moskva och letade efter en tomt åt Sverige. I ett brev till kabinettssekreteraren på UD skrev han sommaren 1941: «Jag har funnit en lämplig tomt vid Moskvafloden. Genom att bygga där skulle vi rent av kunna bidra till Moskvas förskönande».

Assarsson ville byta tomten vid floden mot den då sen ett par år tillbaka helt stängda svenska fastigheten i Leningrad. Han tog upp idén med utrikesminister Molotov som lovade intressera sig för saken. Men diskussionerna rann ut i sanden, förmodligen på grund av kriget.

TOMTBYTE

Det var först 1954, året efter Stalins död och två år efter nedskjutningen av DC-3:an som ambassadfrågan kom upp på nytt. Sverige var sedan decennier trångbott och splittrat i Moskva och Sovjetunionen hade samma situation i Stockholm, med bland annat ambassadens kansli spritt på flera olika adresser på Östermalm. Därför uppstod tanken på att länderna skulle byta tomter i sina respektive huvudstäder

I denna byggnad, en av de så kallade 'Stalinskraporna' i Moskva, fick den svenske ministern i Moskva Göran Ryding den 4 april 1960 det överraskande beskedet att de svenska planerna på en stor ambassad med utsikt över hela Moskva måste avbrytas.

och sedan bygga rymliga ambassader åt varandra. I Stockholm diskuterades bland annat det område där Radio- och tv-husen på Gärdet senare kom att byggas, men valet föll till slut på en stor sjötomt vid Ridarfjärden i Marieberg på Kungsholmen. Och i Moskva erbjöds Sverige en exakt lika stor tomt på randen av Leninbergen, i närheten av Moskvas väldiga universitetsbyggnad, en av de osannolika sju så kallade stalinskraporna i den sovjetiska huvudstaden. Det var visserligen relativt långt från centrum, i synnerhet jämfört med Brussovskijtomten som låg mer eller mindre bara ett stenkast från Kreml, men den nya tomtens läge högt ovanför floden och utsikten över hela centrala Moskva var fantastisk. Samma plats där Napoleon enligt traditionen ska ha stått 1812 och sett Moskva brinna - en riktig drömtomt!

«VÅRT SVAR PÅ POLTAVA»

På våren 1958 skrevs överenskommelsen mellan de båda länderna under. Sveriges riksdag beslöt att satsa tre miljoner kronor (i den tidens penningvärde) på ambassadprojektet. Byggstart var beräknad till våren 1960 och invigning sommaren 1962. Sverige skulle bygga för Sovjet i Stockholm och Sovjet för Sverige i Moskva. Men ambassaderna skulle ritas av en arkitekt från det egna landet. Byggnads-

styrelsen anställde den unge arkitekten Bertil Engstrand att svara för projektet i Moskva.

– Jag minns att det var en väldig utmaning – att utforma Sveriges hus i en världstad. Och det var ju ett väldigt uppfordrande läge med fri sikt mot Kreml, säger Bertil Engstrand när han för första gången på 47 år tar fram rullarna med ritningar på ambassaden i Moskva.

– Det här var verkligen min ungdoms stora äventyr. Och jag tror även att man på Byggnadsstyrelsen och UD såg det här projektet som en stor utmaning på sin tid, att bygga i Moskva.

Bertil Engstrands ambassadbyggnad var över 100 meter lång och i tre, delvis fyra våningar, byggd av vit sten och med en liten knäck på mitten.

– Knäcken skulle spela med floden nedanför. Jag minns att jag var lite inspirerad av Italienska kulturinstitutets byggnad på Gärdet i Stockholm som invigdes samma år som jag började arbeta med ambassadprojektet.

Det var en imponerande byggnad utan att vara storvulen på något sätt. Bertil Engstrand minns med viss förtjusning den kommentar han fick på sin modell över anläggningen när han för första gången visade den för Hans Brunnberg, då chef på Byggnadsstyrelsens utredningsbyrå.

«Ja, så detta är alltså vårt svar på Poltava?».

– Alla var överens om att detta skulle vara en svensk manifestation, erinrar sig Bertil Engstrand.

SOVJET SANJET

– Hela projektet överskuggades av motsatsförhållandet mellan vårt land och Sovjetunionen. Byggnadens fasad mot gatan gjordes sluten och distanserad medan fasaden mot floden var välkomnande och öppen. Alla kvalificerade rum placerades också ut mot floden och parken. Det var överhuvudtaget väldigt mycket hemlighetsmakeri, minns Bertil Engstrand.

På våren 1960 var alla ritningar godkända och projektet klart för byggstart. Då kallades en dag helt plötsligt den svenske ministern Göran Ryding upp till det sovjetiska utrikesministeriets väldiga byggnad för ett möte med vice utrikesminister Orlov. I rummet fanns också Artemiev, chefen för Burobin, det dåvarande sovjetiska fastighetsverket och Moskvas stadsarkitekt Loveiko.

Orlov meddelade kort att det inte skulle bli någon svensk ambassad på strandbrinken. Stadsplanen hade ändrats och Sverige erbjöds omgående en annan tomt.

Bertil Engstrand befann sig i Moskva på ett av sina många besök i sovjetmetro-

Ungefär den här utsikten – samma som Napoleon hade år 1812 när han stod och såg Moskva brinna – hade man haft från Sveriges ambassad i Moskva om Sverige fått behålla den tomt som Sovjetunionen tilldelade vårt land i mitten av 1950-talet men som plötsligt återkallades i april 1960, just innan spadarna skulle sättas i jorden.

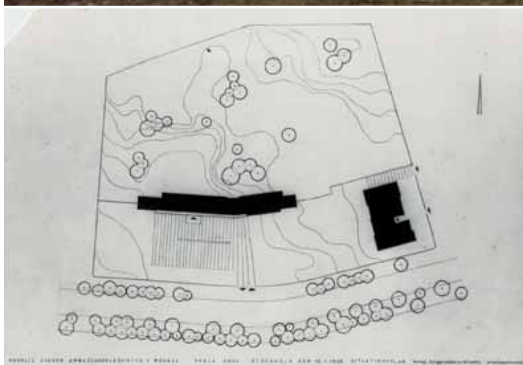

När tomten i närheten av Mosfilm-ateljéerna togs i anspråk av Sverige mot slutet av 1960-talet var området ännu en utkant i staden, i det närmaste ren landsbygd där det låg några ruckel.

Nedan. Arkitekten Bertil Engstrands modell av 'Sveriges svar på Poltava', det ambassadkomplex som det var meningen skulle kröna Moskva-flodens södra brink och ha fri utsikt mot Kreml.

Huvudbyggnaden skulle ha blivit närmare 100 meter lång. I det högre huset som hade sex våningar skulle personalen bo.

Byggnadsstyrelsens tomtkarta över det som var den svenska tomten i Moskva i slutet av 1950-talet

polen just den där dagen.

– Vi blev förstås väldigt överraskade. Samma kväll åkte jag och Ryding ut för att titta på den nya tomten som dock inte alls liknade den första, dessutom med ett betydligt sämre läge. Sovjet trodde att det bara var att flytta hela projektet till en annan plats men det gick naturligtvis inte.

Nästa dag protesterade Sverige med en not som överlämnades av Ryding till Orlov: «Svenska regeringen har med förvåning tagit del av meddelandet varigenom Sovjetunionens regering ensidigt upphäver en grundläggande bestämmelse i en mellan de båda regeringarna träffad överenskommelse».

Orlov uttryckte sin förvåning över notens sträva ton. Det var ju inte meningen att skada Sverige. Och även Norge hade av samma skäl – justering av stadsplanen – blivit av med en fin tomt i samma område.

I ett brev hem till kabinettssekreterare Belfrage på UD i Stockholm spekulerade Ryding i vilka de verkliga skälen kunde

vara. Han hade hört uppgifter om att det skulle byggas ett jättemonument över segern i andra världskriget – kanske skulle det placeras på den svenska tomten. Det ryktades också om ett gigantiskt minnesmärke över det sovjetiska genombrottet i rymden.

– Men jag tror Sovjet vid närmare eftertanke helt enkelt ville ge den svenska ambassaden en något mer diskret placering än vad vi först fick, säger Bertil Engstrand, 48 år senare.

OHYFSAD GÄST

Nio dagar efter Orlovs besked avbröt Sverige det svensk-sovjetiska ambassadprojektet. I Marieberg i Stockholm hade redan arbetena kommit i gång men stoppades.

Från sovjetisk sida var man dock angelägen att snarast lösa ambassadfrågan, bland annat eftersom landet hoppades på svenskt stöd för att Moskva skulle få världsutställningen 1967. I augusti 1960

erbjöds Sverige en ny tomt i Ostankinoområdet i norra delen av staden men den avböjdes ganska så omgående. Under 1960–61 var de svensk-sovjetiska relationerna ganska frostiga.

På Svenska flaggans dag, den 6 juni 1961, hade svenska ambassaden på Vorovskigatan stor mottagning. 850 personer var bjudna men bara 500 kom och det var kanske värdarna innerst inne tacksamma för med tanke på de begränsade utrymmena. Buffén stod uppdukad i ambassadörsparet Sohlmans sovrums.

«Ni har det visst trångt här» sa plötsligt en man till Rolf Sohlmans ryskfödda hustru Zina.

«Kanske ska ni bygga nytt. Förresten var det jag som stoppade ert bygge, jag är Moskvas stadsarkitekt».

Rolf Sohlman skrev i en rapport hem att Zina först försökte släta över påståendet men arkitekten stod på sig och till sist blev Zina arg och tyckte att det i så fall minsann inte var något att skryta med.

På våren 1972 var Sveriges ambassad i Moskva äntligen inflyttningsklar och bussar med nya möbler m. m. kom ända från Stockholm. Arton år hade då gått sen Sovjets och Sveriges överenskommelse om att byta ambassader i varandras huvudstäder.

Ambassadens anspråkslösa men västerländska bilpark 1972.

Den ohyfsade mannens försök att få Sverige att acceptera en tomt bidrog förmodligen inte till en snabbare lösning av ambassadfrågan. Inte heller det faktum att vice utrikesminister Firjobin en gång sa att Sverige nu accepterat en alternativ tomt, när det inte alls var så. Och ibland cirkulerade rykten i Moskvas diplomatkretsar att Sverige nu tackat ja till den eller den tomten.

Sverige ville å sin sida ha ersättning för projekteringen av ambassaden på tomten

vid floden, en summa som beräknades till 450 000 kronor.

UTDRAGNA DISKUSSIONER

Först 1962 var tiden mogen för nya diskussioner om ambassaderna. Redan på ett tidigt stadium hade Sovjet erbjudit Sverige alternativa ambassadtomter i ett område intill de stora filmateljéerna Mosfilm som låg längre bort på Leninbergen, några kilometer sydväst om Moskvas centrum. Och det var en av dessa tomter

som Sverige till sist accepterade på hösten 1962. Sovjet förespeglade då att Leninbergen skulle bli ett nytt administrativt centrum för Sovjetunionen och att bland annat Högsta Sovjet och Utrikesministeriet skulle flytta dit så småningom. Så blev det aldrig men åtskilliga ambassader byggdes och kantar fortfarande Mosfilmovskajagatan. Meningen var att Sveriges ambassad skulle vara klar senast 1968.

Det skulle dock dröja hela sex år innan grundstenen till Sveriges nya hus i Mosk-

Ambassadens gård domineras av Bror Marklunds skulptur *Gestalt i storm*.

va äntligen kunde läggas. Först var det utdragna förhandlingar om ersättningen för det första projektet och till slut, efter ett par år, gick Sovjet med på att betala 450 000 kronor.

Men sen diskuterade länderna som det verkar i det oändliga till exempel vad de olika byggena kostade. Enligt svenska kalkyler skulle till exempel ambassaden i Moskva kosta tre miljoner kronor mindre än den sovjetiska i Stockholm, medan Sovjet ansåg att den svenska byggnaden i Moskva var fyra miljoner kronor dyrare.

Tämligen oförenliga förhandlingspositioner och 1966 såg det ganska hopplöst ut. I bakgrunden fanns ju också att den nya svenska tomten i Moskva, utan kremlutsikt och så vidare, i realiteten inte var likvärdig med den sovjetiska sjötomten i Stockholm.

Först den 2 juli 1968 inleddes bygget i Moskva och den 1 mars 1972 utväxlade Sverige och Sovjetunionen nya ambassader under pompa och ståt. **KV**

När Sveriges ambassad i Moskva invigdes 1972 omgavs den av rena landsbygden på det område som då hette Leninbergen men numera Sparvbergen. Nu ligger ambassaden i stadsmiljö med nya 40-50-våningshus alldeles i närheten.